

УДК 352.07(477.6) «1869»(045)

Особливості запровадження Земської реформи в Маріупольському повіті Катеринославської губернії

М.К. ПОДГАЙКО

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь, Україна, E-mail: m.podgayko@mail.ru

Авторське резюме

У представленій статті автор на основі комплексного аналізу джерел та літератури досліджує особливості запровадження земської реформи у Маріупольському повіті Катеринославської губернії.

Суспільно-політичне життя Російської імперії протягом 60-70-х рр. XIX ст. переживало серйозні зрушення. Впровадження земської реформи в Російській імперії відбувалося поступово, і не в усіх губерніях одночасно. Процес реформування привів до створення виборних представницьких установ місцевого адміністративно-господарського керування – земські та міські органи самоврядування.

За кількістю іноземців Катеринославська губернія займала одне з перших місць серед губерній Російської імперії. Строкатий національний склад населення наклав певний відбиток не тільки на господарське життя, але й на діяльність органів самоврядування.

До запровадження земської реформи Катеринославська губернія мала у своєму складі Маріупольський грецький округ, управління в якому було винятком із загальних правил адміністративного устрою держави. На підставі Жалуваної грамоти Катерини II від 21 травня 1779 р., греки отримали право мати власний орган самоврядування у вигляді Маріупольського грецького суду, який поєднував у собі поліцейські, адміністративні та судові функції.

У 1859 р. Маріупольський грецький округ був переданий до компетенції Катеринославського губерньського правління з перейменуванням цього округу в Маріупольський повіт.

У зв'язку із запровадженням земської реформи, на Катеринославську губернію було розповсюджено Положення про губернські і повітові земські установи. Однак земські установи в Маріупольському повіті розпочали свою роботу лише у 1869 р., одразу після скасування Маріупольського грецького суду, в руках якого перебувала влада понад 80 років. Таким чином події, пов'язані із запровадженням земської реформи у 60-70-х рр. XIX ст. в Маріупольському повіті Катеринославської губернії викликають жвавий інтерес та дискусії сучасних дослідників.

Ключові слова: Маріупольський повіт, Маріупольський грецький округ, Маріупольський грецький суд, земська реформа.

Introduction features of Territorial reform in Mariupol district of Katerinoslavsk province

M.K. PODHAJKO

Mariupol state university, Mariupol, Ukraine, E-mail: m.podgayko@mail.ru

Abstract

In this article the author researches the introduction features of territorial reform in Mariupol district of Katerinoslavsk province on the basis of complex analysis of sources and literature.

Social and political life of the Russian Empire during 60-70th. of the XIX century was experiencing serious changes. Introduction of the territorial reform in the Russian Empire was taking place gradually and not simultaneously in all the provinces. The process of reformation resulted in creation of elective representative establishments of the local administrative government. They were territorial and city organs of self-government.

In terms of the amount of foreigners Katerinoslavsk province occupied one of the first places among the provinces of the Russian Empire. Variegated national composition of population influenced not only economic life but also the self-government organs activity.

Before the introduction of the territorial reform Katerinoslavsk province had included the Mariupol Greek district, management in which was an exception from the general rules of the administrative mode of the state. On the basis of the Letter of Grand of Catherine II from May 21, 1779, Greek people took the title to have an own organ of self-government in the form of Mariupol Greek Court, which combined in itself police, administrative and judicial functions.

In 1859 Mariupol Greek district was transferred to Katerinoslavsk province government jurisdiction, with renaming of this district into Mariupol district.

In connection with the introduction of territorial reform, the Statute of province and districts of territorial establishments was widespread on Katerinoslavsk province. However, territorial establishments in Mariupol district started their work only in 1869, right after abolition of Mariupol Greek Court, which had the power for over 80 years. Thus, the events related to the introduction of the territorial reform in 60-70th of the XIX century in Mariupol district of Katerinoslavsk province cause interest and discussions of modern researchers.

Key words: Mariupol district, Mariupol Greek district, Mriupol Greek Court, territorial reform.

Постановка проблеми. Протягом 60 – 70-х XIX рр. в Російській імперії відбувалися модернізаційні зміни, які стосувалися майже всіх сфер суспільно-політичного життя. Початок процесу реформування поклала селянська реформа 1861 р. Слідом за нею була проведена низка перетворень у системі органів державної влади – створено виборні представницькі установи місцевого адміністративно-господарського керування (земські та міські органи самоврядування), виборні органи суду (мирові судді), введено нові більш гнучкі основи судоустрою та судочинства. Впроваджувалися різні форми державного контролю над цензурою, ввели принцип всестановості в комплектування армії і в діяльність органів народної освіти тощо.

Земська реформа 1864 р., так само як і міська реформа 1870 р., мала на меті здійснити децентралізацію управління і покласти початок місцевому самоврядуванню в Росії [7, арк. 1]. Ці реформи, включаючи і судову, стали поворотним пунктом у внутрішньому розвитку Росії, тому

що вони внесли ті обмеження, яким бюрократія змушена була підкоритися [4, с. 16].

Аналіз досліджень і публікацій. Земська реформа в Російській імперії, причини її втілення і наслідки стали предметом дослідження ще наприкінці XIX ст. Цьому аспекту присвячена ціла низка робіт дослідників дореволюційної Росії. До їх уваги потрапляли різні аспекти функціонування земського господарства. До числа перших дослідників земської реформи можна віднести Б.Веселовського, А.Васильчикова, Л.Лаптева та ін. Предметом їх дослідження були земські установи, структура земств, проведення виборів та коло господарських питань, якими відали земства.

За радянських часів предметом вивчення дослідників залишались особливості формування земських установ у дореволюційній Росії та їх соціальний склад. Цим аспектам присвятили свої праці М. Єрошкін [4], Н. Новикова, Н. Пірумова та ін.

В числі тих, хто на сучасному етапі продовжує досліджувати різні аспекти земської ре-

форми можна назвати Фадеева В. [9], Грищука М. [3], Лохматову А. [5]. Проте специфіка сучасних наукових студій полягає у вивченні даної проблематики в контексті впровадження земської реформи на українських землях.

Окремі відомості щодо проведення земської реформи в Маріупольському повіті можна знайти в узагальнюючих працях та дослідженнях, присвячених реформам 60-70-х рр. XIX ст. в межах Катеринославської губернії. Проте особливості запровадження земської реформи в Маріупольському повіті ще не були предметом окремого вивчення.

Джерельна база статті представлена законодавчими актами, документами вищих органів влади [1;2] та матеріалами діловодства, що зберігаються у фондах Російського державного історичного архіву [6-8]

Мета дослідження полягає в тому, щоб на підставі комплексного аналізу джерел та літератури дослідити специфіку запровадження земської реформи в Маріупольському повіті.

Виклад основного матеріалу. Положенням про губернську і повітову земську установи від 1 січня 1864 р. у губерніях і повітах створювалися земські органи: виборні земські збори (губернські, повітові) і земські управи, що відповідно обираються ними. Земське виборче право було обумовлено майновим цензом; вибори формувалися за становими засадами [2, с. 1].

Вибори до земських органів проводилися раз на три роки. В кожному повіті для виборів голосних у повітові земські збори створювалися три виборчі з'їзди: землевласників (головним чином поміщиків), представників від міського суспільства і сільських суспільств. Для виборців першого з'їзду встановлювався визначений земельний ценз, що коливався в залежності від місцевості (від 200 до 800 дес. мінімального цензу). Другий з'їзд включав міських виборців з оборотом 6000 крб. Для третього виборчого з'їзду встановлювалася багатоступенева система виборів (сільський сход - волосний сход - повітовий з'їзд), що дозволяв відібрати до складу повітових земських зборів найбільш благонадійних селян. Усі три з'їзди вибирали нерівне число голосних у повітові земські збори (їхнє число визначалися спеціальним розкладом Міністерства внутрішніх справ) з перевищенням голосних від землевласників.

Не могли бути обраними в голосні губернатори, віце-губернатори, члени губернських правлінь, губернські і повітові прокурори і стряпчі, члени місцевої поліції.

Голосні обиралися на три роки, у терміни, призначувані міністром внутрішніх справ. Губернські земські збори склалися з голосних, що обиралися повітовими земськими зборами зі свого складу. Голосним ніяких службових переваг не надавалося і жалювання не призна-

чалось. Призначення жалювання голові і членам земських управ залежало від земських зборів [4, с. 23].

Повітові земські збори збиралися щорічно на сесії, і вся поточна робота покладалася на обрану їм повітову земську управу. Повітові земські збори всієї губернії обирали по декілька голосних до складу губернських земських зборів, що також обирав виконавчий орган - губернську земську управу. На чолі зборів та управ стояли виборні голови, що не тільки керували діяльністю названих установ, але і брали участь від імені земства в місцевих урядових закладах (головним чином у присутніх місцях). Головами земських зборів були проводирі дворянства.

Апарат земства складався з розпорядницьких органів - губернських і повітових земських зборів і виконавчих органів - повітових і губернських земських управ (останні мали свої постійні канцелярії, що підрозділялися на відділи). Для виконання господарських завдань земства одержали право обкладати населення спеціальним земським збором.

Земським органам самоврядування доручалося загальне управління місцевими господарськими справами. До них відносилися: управління майном, капіталами і грошовими зборами земства; пристрій і зміст приналежних земству будинків, інших споруджень і шляхів, що утримуються за рахунок земств; міри забезпечення народного продовольства; завідування земськими благодійними установами; припинення жебрацтва; піклування про побудову церков; піклування про розвиток місцевої торгівлі і промисловості; участь у піклуванні про народне утворення, охорону здоров'я; виконання покладених на земство потреб військового і цивільного керування; участь у справах про поштову повинність; розкладка тих державних грошових зборів, розподіл яких по губернії і повітах покладалася на земські установи; призначення, розкладка, стягування і витрата (на підставі Статуту про земські повинності) місцевих зборів для задоволення земських потреб і ін.

Земські установи мали право, на підставі загальних цивільних законів, здобувати і відчужувати рухоме і нерухоме майно, укладати договори, приймати зобов'язання, виступати як позивачами, так і відповідачами в судах по майнових справах земства [9, с. 13].

Таким чином, існувало дві системи управління на місцях: 1) державне управління і 2) земське самоврядування. Розроблювачі Положення 1864 р. знаходилися під значним впливом суспільно-господарської теорії самоврядування, трактуючи земські установи як суспільні по своїй суті (відмінні від державних органів), що вирішують суспільно-господарські питання місцевого життя [3, с. 28].

Втім, незважаючи на проведення значної реформаторської діяльності, Росія залишалася абсолютною монархією з необмеженим самодержавним імператором на чолі. В країні збереглися основні дореформені державні вищі, центральні і навіть місцеві установи (особливо органи адміністрації і поліції) із дворянською чиновницькою більшістю, а також і основи дореформеного права. В основному зберігся і старий адміністративно-територіальний розподіл. До початку ХХ ст. в Росії було 78 губерній, 18 областей, 4 градоначальства (у тому числі Петербурзьке), 10 генерал-губернаторств (Московське і 9 - на околицях) [4, с. 176].

Зосереджуючи у своїй діяльності фінансові, економічні, культурні питання, земства були суттєвою частиною місцевої, регіональної історії. В землях акумулювалась соціальна, економічна та культурна історія регіону. Вони віддзеркалювали риси соціального досвіду різних класів, верств суспільства, побічно формували свідомість населення і, насамперед, селян. Разом з тим, земства були досвідом спільної діяльності адміністрації та місцевих кіл, досвідом господарської, культурної, соціальної еволюції. В результаті цього в кожному земстві складалася своя, лише йому притаманна атмосфера. Її визначали особливості соціально-економічного стану губернії і соціальний склад гласних, взаємовідносини земства з місцевою адміністрацією і суспільно-політичний рух в країні [5, с.4].

Що стосується запровадження земської реформи, то треба зазначити, її введення відбувалося поступово і не в усіх губерніях Російської імперії одразу. Українські земства мали деякі відмінності від інших, розташованих на території імперії. Вони вирішували різноманітні проблеми, і поруч із питаннями господарчими, медичними, освітніми ними порушувались і такі, як навчання в початковій школі рідною мовою. Демократичні елементи земств українських губерній включились у боротьбу, яку вела її громадськість за повернення української мови. Катеринославська губернія заслуговує на особливу увагу, бо вона має ряд особливостей, які наклали відбиток на діяльність земств у її повітах. У рамках загальноросійського проекту перетворень у вересні 1866 р. Олександр II підписав розпорядження про створення земств у Катеринославській губернії, яка належала до губерній, де земства запроваджувалися у «найкоротший термін, враховуючи місцеві умови» [5, с.13]. На той час до складу Катеринославської губернії входило вісім повітових земств: Слов'янське, Бахмутське, Павлоградське, Олександрівське, Маріупольське, Верхньодніпровське, Новомосковське та Катеринославське. Як уже було за-

значено вище, в адміністративному відношенні територія губернії поділялась на 8 повітів, які значно різнилися розмірами. На три найбільші повіти – Олександрівський, Бахмутський та Маріупольський припадало в загальному обсязі майже половина (44,7%) усієї площі губернії. За своїм етнічним складом губернія була вельми неоднорідною. За кількістю іноземців Катеринославська губернія займала одне з перших місць серед губерній Росії. Строкатий національний склад населення наклали певний відбиток не тільки на господарське життя, але й на діяльність земських установ її повітів [5, с.14].

До запровадження земської реформи Катеринославська губернія мала у своєму складі Маріупольський грецький округ, управління в якому було винятком із загальних правил адміністративного устрою держави. На підставі Жалуваної грамоти Катерини II від 21 травня 1779 р. греки отримали право мати власний орган самоврядування у вигляді Маріупольського грецького суду, який поєднував у собі поліцейські, адміністративні та судові функції.

У 1859 р. Маріупольський грецький округ був переданий до компетенції Катеринославського губернського правління, з перейменуванням цього округу в Маріупольський повіт [6, арк. 10-зв.].

У зв'язку із запровадженням земської реформи на Катеринославську губернію було розповсюджено Положення про губернські і повітові земські установи [1, с.147]. Однак земські установи в Маріупольському повіті розпочали свою роботу лише у 1869 р. [8, арк. 12], одразу після скасування Маріупольського грецького суду, в руках якого перебувала влада понад 80 років.

Висновки. Отже, проаналізувавши процес запровадження земської реформи у Маріупольському повіті, можна зробити висновок, що земські установи зазначеного повіту розпочали свою роботу значно пізніше, ніж Катеринославські земські установи. Це було обумовлено рядом причин, основною з яких можна назвати наявність Маріупольського грецького округу у складі Катеринославської губернії, керування в якому здійснювалося Маріупольським грецьким судом – органом місцевого самоврядування. Лише введенням в дію у 1866 р. «Правил об упраздненні магистратів и ратуш», було розпочато процес ліквідації Маріупольського грецького суду, повне припинення діяльності якого відкрило шлях до утворення земських установ у Маріупольському повіті.

Подальше вивчення діяльності земських установ у Маріупольському повіті дозволить створити цілісну картину соціально-економічного розвитку регіону наприкінці ХІХ- на початку ХХ ст.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета - Об образовании земских учреждений в Мариупольском уезде Екатеринославской губернии и о предоставлении жителям города Нахичевани прав участия в городском съезде [Электронный ресурс] / Полное собрание законов Российской империи. – Собрание второе. - СПб, 1869. – Т. 44. – Ч. 1. - № 46748. - С. 147 - Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/content.html- Назва з екрана
2. Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных земских учреждениях [Электронный ресурс] / Полное собрание законов Российской империи. – Собрание второе. – СПб, 1864. - Т. 39. – Ч. 1. - № 40457. – С. 1-14 – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/content.html- Назва з екрана
3. Грищук М. Нариси історії місцевого самоврядування України [Текст] / М.Грищук. – Острог, 2003. – 160с.
4. Ерошкин Н. История государственных учреждений дореволюционной России [Текст] / Н. Ерошкин. – М.: Высшая школа, 1983. – 352 с.
5. Лохматова А. Катеринославське земство [Текст] / А. Лохманова. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1999. – 200с.
6. Російський державний історичний архів. – Ф. 1405. – Оп. 57. – Спр. 2008. – 102 арк.
7. Російський державний історичний архів. – Ф. 1291. – Оп. 36. – Спр. 8. – 1 арк.
8. Російський державний історичний архів. – Ф. 1287. – Оп. 38. – Спр. 661. – 32 арк.
9. Фадеев В. Земское и городское самоуправление в дореволюционной России [Текст] / В.Фадеев. – М., 1996. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013

REFERENCES:

1. Vysochayshe utverzhdonnoe mnenie Gosudarstvennogo Soveta. – Ob obrazovanii zemskih uchrezhdeniy v Mariupolskom uezde, Ekaterinoslavskoy gubernii, i o predostavleniizhitelyam goroda Nahichevaniprav uchastiya v gorodskom sezde (His Majesty approved by the State Council opinion. - On education Zemsky Mariupolskom institutions in the county, Katerynoslavs'ka gubetnii, and predostiavlenii residents of the city of Nakhchivan of participation rights in the city Congress). Saint-petersburg, 1869. P. 147. Regime to access: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/content.html
2. Visochayshe utverzhdennoe Polozhenie o gubernskih i uezdnih zemskih uchrezhdeniyah (His Majesty approved the Regulation on the provincial and district zemstvo institutions). Saint-petersburg, 1864. – P. 1-14. Regime to access: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/content.html
3. Gryshuk M. Narisy istoriy miscevoogo samovryaduvanna Ukrainy (Essays on the history of local government in Ukraine). Ostrog, 2003. 160 p.
4. Yeroshkin N. Istoriya gosudarstvennih uchrezhdeniy dorevolutsionnoy Rossii (The history of pre-revolutionary Russian state institutions). Moscow, 1983. 352 p.
5. Lohmanova A. Katerinoslavske zemstvo (Ekaterinoslavskoe council). Zaporizhia, 1999. 200 p.
6. Rosiyskiy derzhavniy istorichniy arkhiv (Russian State Historical Archive). Saint- petersburg, no. of fund 1405, no. of description 57, case no. 2008, amount of folias 102.
7. Rosiyskiy derzhavniy istorichniy arkhiv (Russian State Historical Archive). Saint- petersburg, no. of fund 1291, no. of description 36, case no. 8, amount of folias 1.
8. Rosiyskiy derzhavniy istorichniy arkhiv (Russian State Historical Archive). Saint- petersburg, no. of fund 1287, no. of description 38, case no. 661, amount of folias 32.
9. Fadeev V. Zemskoe i gorodskoe samoupravleniye v dorevolutsionnoy Rossii (In rural and urban self-government in pre-revolutionary Russia). Moscow, 1996. 20 p.

Подгайко Марія Костянтинівна – кандидат історичних наук, доцент
Мариупольський державний університет
Адреса: 87500, м. Мариуполь, пр. Будівельників, 129
E-mail: m.podgayko@mail.ru

Podhaiko Mariia Kostiantynivna – PhD in history, associate professor
Mariupol state university
Address: 129, Bydivelnukiv Avenue, Mariupol, 87500
E-mail: m.podgayko@mail.ru